

Љиљана СУБОТИЋ*

ПРЕДСТАНДАРДНИ ПЕРИОД И ПЕРИОД
СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ЈЕЗИКА
(с освртом на стање у српском језику)

Стандардизација сваког језика једно је од питања којим се бави језичко планирање. Под термином *језичко планирање* углавном се подразумева промишљен одговор на актуелне језичке проблеме. Тај одговор мора бити систематски, окренут ка будућности и са јасним теоријским оквиром. Језичке проблеме треба третирати са становишта организоване друштвене бриге. Кораци у сваком језичком планирању подразумевају (1) алфабетизацију (језика), (2) стандардизацију,¹ (3) кодификацију, (4) модернизацију, (5) вишејезичност и (6) раширеност језика која укључује и међународни и национални ниво. Језичко планирање укључује домен јавне администрације, образовање и медијску комуникацију, али и домен религије, посла, војске и библиотека. Језичко планирање изводе лингвисти, у своје име или под надзором комисија, или академије, али и неке посебне интересне групе. Без званичне или опште подршке резултат језичког планирања које изводе одређене групе могу бити тек посебни варијетети или регистри. Статусно планирање обично је посао политичара или државне бирократије.

У предстандардном периоду односно у периоду стандардизације предстандарних књижевнојезичких идиома сваког језика, па и српског,

* Редовни професор на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

¹ А језичка *стандардизација* одвија се кроз следеће поступке: *селекцију* (одабирање) језичке основице, њену *дескрипцију* (описивању), *прескрипцију* (прописивању), *елaborацију* (разрађивање), *имплементацију* (примењивање), *акцептацију* (прихватање), *експанзију* (ширење), *култивизацију* (неговање), *евалуацију* (вредновање) и *реконструкцију* (преправљање) (Радовановић 1986: 190; 2007: 455).

може се рећи да су сви ови елементи заступљени, али су артикулисани у различитом степену.

Љубомир Поповић, у свом чланку „Формирање националног стандардног језика и национална идеологија (на примеру формирања српског и хрватског стандардног језика)” (Поповић 2004)² износи генерални став да је „за модерну нацију пожељно да има један општенационални, на свом етничком језику засновани, кодификовани, елаборирани и функционално поливалентан стандардни језик, са одговарајућим писмом и правописом” (Поповић 2004: 315), а у случају да у време конституисања модерне нације он не постоји, треба га створити селекцијом основе, кодификацијом и елаборацијом и налажењем рационалне писане форме, култивисањем језичког узуса итд. Уз ове „техничке” аспекте формирања стандардног језика (који су описани и анализирани у социолингвистичкој литератури), формирање сваког стандардног језика има и своје идеолошко лице (Поповић 2004: 316). Поповић сматра да језичка идеологија која прати језичку реформу текуће језичке ситуације представља важну компоненту националне идеологије која потиче од значаја језика за аутоидентификацију нације у формирању, за интеграцију њених потенцијалних регионалних и социјалних компоненти и за одређивање односа према другим нацијама и према културним сферама (Поповић 2004: 316).

У време формирања модерне нације, а то се у нашем случају догађало у 19. веку, језичка ситуација може бити незадовољавајућа из једног или више разлога: нема општег националног стандардног језика већ постоје регионални писани језици; постоји тзв. хетерогена диглосија, јер се као писани језик употребљава неки страни језик, или је у питању хомогена диглосија у којој се писани језик знатно разликује од говорног мада је с њим сродан; језичка пракса није стандардизована; писани језик није елабориран према потребама модерне цивилизације; писмо и правопис нису стандардизовани и/или не одговарају изговору.

Ова реално проблематична ситуација, сматра Поповић, претвара се у идеолошко национално језичко питање кад неки човек од пера (или више њих) – обраћајући се етничкој заједници, а пре свега њеној интелигенцији – подвргне критици текућу писану праксу и предложи решење које ће обезбедити стандардни језик (и правопис) какав, по његовом мишљењу, нација треба да има (Поповић 2004: 316-317).

² То је српска верзија рада „National Ideology and creation of a Standard Language” објављеног у J. Sujecka (ed.). *The National Idea as a research Problem*. Warszawa: The Polish Adacemy of Sciences. 2002: 287-304.

Све ове горе наведене постулате можемо дијагностицирати и у српској језичкој ситуацији почетком 19. века, али и током друге половине 18. столећа када се и појављују иницијативе појединаца да се стање у књижевнојезичкој сфери среди и оптимализује. Диглосија, као општа дијагноза стања од самих почетака словенске писмености, у делу Словенства названом *Slavia orthodoxa*, а самим тим и у српској средини, имала је карактер такозване хомогене диглосије у којој је као суперпонирани идиом функционисао црквенословенски језик у својим редакцијама. Тај редакцијски језик имао је заправо наднационални или боље рећи, надетнички карактер.

Појам диглосије у лингвистику је увео Фергусон (1959) да би указао на стандардизацију која се дешава у условима када у једном социјуму паралелно постоје два варијетета језика и где сваки од њих има своју одређену улогу. Диглосија може да траје вековима као стабилно стање. У диглосији обично коегзистирају два варијетета, такозвана висока и ниска варијанта односно високи и нижи стил, од којих свака има специјализоване функције. Високи се преобладава у литургији и одређеним жанровима књижевности, као и у писмима, политичким говорима, предавањима, у медијима и у поезији, а ниски стил у мање формалним контекстима, а оно што је битно јесте да се сваки од ова два варијетета употребљава у одговарајућим околностима. Високи стил је обично престижнији од ниског и пошто је важније да се ти варијетети дефинишу него да им се одређује статус, Фергусон у ту сврху употребљава појам суперпонирани варијетет. Типично је да је суперпонирани варијетет (високи стил) тај варијетет који се пре употребљава у књижевности него као говорни језик код већине становника у социјуму где је писменост дужи временски период била привилегија мањине. Како се писменост у неком друштву шири и комуникација међу деловима тог социјума постаје све битнија па се диглосија се тада може схватати као проблем.

Исто тако, у друштву се може родити жеља за националним стандардним језиком као атрибуту аутономије или суверенитета. У таквим ситуацијама и у таквим заједницама може се приступити језичком планирању које ће у диглосичким ситуацијама обично значити избор између високог и ниског варијетета као стандардног мада се понекад може изабрати и мешовити варијетет. Заговорници високог стила аргументују да се тај стил мора прихватити јер он повезује ту заједницу са њеном славном прошлошћу или са светом и јер је то природни уједињујући фактор насупротив расцепкане природе дијалеката ниског варијетета. Заговорници ниског варијетета, међутим, залажу се за то да се мора при-

хватити неки варијетет ниског стила јер је ближи реалном животу, схватању и осећању народа, јер олакшава процес образовања пошто га је већина народа усвојила још у раном детињству и јер је ефикасније средство комуникације на свим нивоима.

Фергусон указује на заблуде и једних и других као и оних трећих, који заговарају мешовити варијетет да се стандардни језик може једноставно наметнути некој заједници јер, у ствари, високи стил може се успешно установити као стандардни језик само ако већ функционише као стандардни језик у некој другој заједници и ако диглосично друштво, како из лингвистичких тако и из нејезичких разлога тежи да се споји са том другом заједницом. У супротном, високи варијетет бледи и своди се на књишки или литургијски језик који проучавају само лингвисти или специјалисти и који се у том друштву активно не употребљава.

Дешава се, као што је случај био са вуковским језиком, да ниски али и мешовити варијетети (тзв. средњи стил који је, уопштено речено, „победио” у руској односно у бугарској ситуацији) постају стандардни језици. Ако говорна заједница има један центар или ако постоји више таквих центара комуникације у једној дијалекатској зони, тада ће ниски варијетет или варијетети тог центра или центара постати основа новог стандардног језика.

На примеру црквенословенске писмености могу се видети нека обележја која су карактеристична за те стадијуме развоја писменог језика: писменост није служила за забаву већ за морално уздизање, а тиме за спас душе читаоца (Лихачов);

писменост је поседовала чврст, хијерархијски организован канон жанрова, који је регулисао и језичку дистрибуцију (позната Толстојева пирамида); та језичка дистрибуција била је условљена типом текста и ангажовани идиоми били су у комплементарни а не међусобно конкурентни; аутори су били анонимни, тј. није било индивидуализоване компоненте ствараоца; дела су у времену и простору била релативно статична.

Црквенословенски као писмени језик није био нормиран у данашњем смислу како се то захтева од стандардног језика да буде, али је ипак служио као основа образовања. И мада то није био говорни језик, он се ипак у одређеним ситуацијама усмено остваривао (проповеди, читања наглас и сл.).

Ову су полазну основу имали сви православни Словени, али се упркос томе путеви развоја њихових стандардних језика битно разилазе. Разлози томе углавном су екстралингвистичке природе (време стандардизације, политичке прилике и др.).

За Србе, који су били под аустријском управом, на пољу писмености и образовања доминирао је руски утицај до отприлике половине 18. века. Од средине тог века може се, како то примећује Толстој, пратити „убрзани” развој писменог језика и писмености, при чему у културном животу војвођанских Срба коегзистирају барок, рационализам и класицизам, али у исто време још су живе и византијска и црквенословенска традиција мада се оне све више повлаче пред западноевропском књижевнојезичком парадигмом. Секуларизација духовног живота све је очигледнија, што је директно повезано са просветитељством. Она се дешава у класи веома мобилног и европски настројеног грађанства које се убрзано развија и образује. Све је то је условило и битне промене везане за писменост и језик тог грађанства.

То је, дакле, време у којем традиционална парадигма текстова *Slaviae orthodoxae* не само да се проширује, односно мења, већ се структурира и оријентише на нов начин. Преузимају се нови западноевропски модели из парадигме и при томе се испоставља да је стари писмени језик дефицитан, да није у стању да удовољи новој парадигми текстова и њиховој намени.

У историји српског стандардног језика изузетну улогу игра управо тзв. славеносрпска епоха. Под славеносрпском епохом подразумева се углавном време између 1760. и 1830. године. И сам појам „славеносрпски” многи проучаваоци дефинишу различито. Под славеносрпским језиком обично се подразумева језик српских световних текстова насталих у аустријском делу територије на којој су живели Срби, дакле, на територији данашње Војводине, и то текстова насталих у времену између 1760. и 1830. године. Дакле, славеносрпски језик може се дефинисати као „језик писмености код Срба под аустријском владом у споменуто доба” (А. Кречмер). (Међутим, временске границе славеносрпског нису још дефинитивно утврђене те је тако Н. Толстој предложио хронолошку схему славеносрпског која се ослања на Унбегаунову периодизацију. Прецизније одређење питања граница славеносрпског доба донеће тек комплексна анализа свих типова текстова, што нас чека као задатак. Такозвано славеносрпско доба представља једну од најзанимљивијих али и најслабије истражених епоха у српској језичкој историји.

Мада је уврежено мишљење да је славеносрпски био само писани идиом, Јован је, на пример, сматрао да је у 18. веку славеносрпски временом постао разговорни језик виших сталежа односно да је славеносрпски језик прешао не само у књижевност већ да је из цркве (прво као рускословенски), школе и књига наставио да прелази и у народ и међу

образоване људе. Посебно они који уче, који се образују почели су да употребљавају тај језик као живу реч, као говорни идиом. У Сомбору, на пример, у време када је Вук Караџић почео борбу за народни језик, за говор „простога народа”, рускословенски, тј. славеносрпски био је тако распрострањен међу тамошњим српским грађанима да су и жене „славјанствовале”, пише Скерлић (Скерлић 1967: 152).

Зашто славеносрпски није успео да постане стандардни језик? Херта Куна узрок види у мешовитом карактеру славеносрпског језика што у извесној мери онемогућује његову кодификацију која се сматра неопходном ознаком стандардног језика. Други узрок је свакако у релативно кратком периоду постојања славеносрпског језика. Стандардизација представља, међутим, дуг и компликован процес. Осим тога, славеносрпски је у 19. веку добио конкуренцију у вуковском језику. Тај нови језички модел, заснован на новоштокавском фолклорном коинеу, показао се снажнијим од славеносрпског. Ипак, многи аутори сматрају (нпр.: Х. Куна, П. Ивић и др.) да би славеносрпски под погоднијим условима ипак могао да стигне до статуса стандардног језика. У славистици се на славеносрпски дуго гледало (а неко тако и данас сматра) као на несређењи амалгам хетерогених језичких елемената који нема ни статус језичког система (И. Грицкат 1966) и који није ни долазио у обзир као озбиљни кандидат за стандардни језик. Тако, нпр. Ирена Грицкат појам славеносрпског дефинише као „језичко стање”: „По славеносрпским треба подразумевати све оно што су људи од пера, почев од друге половине 18. до негде пред средину 19. века надграђивали над свакодневним говором нешколованог света, над својим родним дијалектом или дијалектима [...] Та надградња, првенствено у првој половини споменутог раздобља, састојала се, прво, у русифицирању фонетике, морфологије и лексике [...] Не само што није потребно него није ни могућно писати граматику или синтаксу нечега што није језик већ језичко стање, језичко превирање, почетак књижевног језика” (Грицкат 1966: 65).

Чини се, међутим, да је правац „славеносрбизације” језичког израза ишао обрнутим смером, а самим тим и полазишна основа „славеносрбизације” није био вернакулар већ владајући, суперпонирани књижевнојезички идиом који уобичајено називамо рускословенским, а који су његови савременици у српској средини називали славенским или општим славенским језиком (погрешно) сматрајући да је то изворни језик сви Словена, односно први језик словенске писмености. Дакле, у питању је вернакуларизација идиома (уп. Љ. Поповић 1996), а не његова „надградња”, како сматра И. Грицкат. Мада и проф. Ивић говори о „оплемењи-

вању” „простачког говора” у стварању „компромисног ‘средњег стила’ или ‘гражданског језика’”, он заправо процес генезе славеносрпског дефинише као „прожимање” рускословенских елемената са српским: „руски пример је указао на пут којим се могло ићи. Кад су се рускословенски елементи могли прожимати с правим руским у руској књижевности, па и у српској, зашто се томе не би могле придружити и српске речи и облици? Тако је настала мешавина рускословенског и српског, а врло често и руског, која се данас обично назива славеносрпским језиком” (Ивић 1998: 129).

А. Младеновић је, међутим, примењујући методолошки поступак упитника и статистичке анализе података, доказао да (1) славеносрпски у току свог развоја показује све јачу тенденцију ка нормализацији језика, и (2) да карактер мешања, констелација елемената различитих система у текстовима подлеже одређеним правилностима. Сличне резултате показују и истраживања Албијанића, Гуткова и Н. Толстоја и др. И они, као и Х. Куна, сматрају да би славеносрпски, да су постојали бољи услови, имао реалну могућност да постане стандардни језик. Према Дмитријеву славеносрпски је позитивна појава у српској језичкој ситуацији све до 1825. г. кад га Стратимировић почиње да употребљава у полемици као оружје против Вука (Дмитријев 1974; 1984-85).

Такво схватање славеносрпског представља свакако напредак према традиционалном. Поједини истраживачи иду, међутим, у овом правцу знатно даље. Тако код Толстоја налазимо експлицитно изражену сумњу у то да је Вукова реформа у тадашњој ситуацији представљала оптимално решење (Толстој 1965; 1978. ид.). На примеру руске ситуације он показује да стандардни језик не може бити заснован искључиво на народнојезичкој основици. Ако погледамо ситуацију у ширем свету, ван словенског оквира, чисто народнојезичка основа стандардног језика представља заправо изузетак, а не правило.

Периодизација тзв. спољашње историје језика (за разлику од унутрашње историје језика), обично се заснива на догађајима из социополитичке историје. Ако се подсетимо периодизације развоја књижевног језика код Срба до Вукове реформе, коју је дао Унбегаун (маркирајући I период 1690–1740, II 1740–1780. и III 1780. почетак 19. века Унбегаун 1995: 21), видимо да је 1690. година Велике сеобе, 1740. – почетак владавине Марије Терезије, а 1780. аустријски престо наслеђује њен син Јосиф II (почиње тзв. „просвећени апсолутизам” док је почетак 19. века доба српских устанака (и реформаторске делатности Вука Караџића). Толстој спроводи даљу диференцијацију овог (II) доба и разлику-

је: (1740-1760) као право рускословенско доба и 1760-1780. као непосредни, прави славеносрпски период књижевнојезичке историје (Толстој 1998: 258).

У том периоду у српском друштву паралелно су егзистирали и разни језички системи. Уз писмене језике: српкословенски, рускословенски, руски – постојао је још и вернакулар (међутим, није још истражено на који начин и у којој мери је вернакулар имао учешћа у разним етапама развоја писменог језика). У овом медаљону књижевнојезичких идиома славеносрпски заузима међу споменутиим језичким системима и подсистемима изузетно место. Иако се поставља питање да ли се том „конгломерату” елемената различитих језичких система са „ненормираним пропорцијама” мешања таквих елемената може признати – статус језика, тај се идиом може и мора анализирати као целина јер је био у примени током неколико деценија и на њему су генерисане различите врсте текстова.

Рускословенски језик није могао дуго опстати код Срба.³ Мада је шездесетих година 18. века „српски књижевни језик био даљи од народног него икад у доба пре или после”⁴ и када се „у српској литератури писало рускословенским или руским, ређе славеносрпским” (Ивић 1998: 137), у оригиналним књижевним делима, међутим, овај се идиом не среће после седамдесетих година 18. века. (Он у верској књижевности траје нешто дуже, захваљујући пре свега Јовану Рајићу, а у 19. веку рускословенским пише још једино Павле Кенгелац, и то су, углавном, последња дела код Срба на том језику: „Јестествословије” (1811) и „Всемирноје збитисловије” (1823).)

Управо седамдесетих година 18. века „настали су догађаји из којих је касније произашла културна и језичка преоријентација Срба у Аустрији”. „Терезијанске” реформе које је спроводио Јосиф II промениле су „просветне и културне прилике у царевини” ограничивши моћ цркве (како католичке, тако и српске православне) што је, са дозволом бечком штампару Курцбеку да штампа српске књиге (1770), допринело „ширењу про-

³ „Последњи позив да Срби треба да пишу славенским (рускословенским) језиком потицао је 1811. г. од Павла Кенгелца, што је стварно био вапај усамљеника на који тада више нико није обраћао пажњу” (Младеновић 1988: 119). Кенгелц је иначе био противник славеносрпског тврдећи да „Вси народи, и сами јазичници книги своја по граматичким правилам списаша, у нас по правилам баби Смиљани пишутсја” (Ивић 1988: 15). Упореди, такође, напомену 75.

⁴ Рускословенски период у српској књижевнојезичкој историји Павић правилно квалификује као период у којем је прекинут континуитет у развоју српског књижевног језика (Павић 1970: 32-38), којим се кретао језик србуљске писмености.

свете међу Србима” и смањило „зависност Срба од руске књиге” (Ивић 1998: 137), и широм отворило просторе западноевропској књижевности, која се све више преводи, а тиме и новим жанровима и књижевним врстама. То је неминовно водило ка промени књижевнојезичког идиома. Реформе у школском систему омогућиле су напредак у школству и стварање грађанске интелигенције, којој су сада била широм отворена врата и европских универзитета. Просветна реформа у Аустрији захтевала је, између осталог, јединствене уџбенике у свим школама у монархији, а до терезијанских школских реформи руски уџбеници представљају основне приручнике у српским школама (Бошков 1973: 527). „Све је то у дугорочној перспективи допринело стварању публике којој ће књиге на народном језику боље одговарати него оне на црквеном и која ће од страних језика више читати немачки него руски” (Ивић 1998: 138).

Током последње две деценије 18. века издваја се посебан језички модел – „доситејевски” језик, који се може сматрати наредним степеном развоја до којег је еволуирао славеносрпски на путу ка србизацији. Тим језиком, којим су у последњој деценији 18. века спорадично, у неким својим делима писали и Емануил Јанковић, Јован Мушкатировић, Аврам Мразовић, Јобван Рајић, Никола Стаматовић, Стефан Рајић и др., у првим деценијама 19. века *сва своја дела* писали су Јован Хацић, Георгије Магарашевић, Јован Стејић, Јован Стерија Поповић и други Вукови савременици.

У простору између превласти рускословенског и „доситејевског народног” језика у српској књижевности и култури (до чега долази у трећој фази Унбегаунове периодизације од 1780), функционисао је већ помињани идиом, познат под именом „славеносрпски”.⁵ „Убрзо по увође-

⁵ Ирена Грицкат (1966: 64-65) овако објашњава генезу славеносрпског: „Духовни, војни и грађански сталеж у Војводини осетио је већ ускоро после досељења из старе постојбине и жељу и потребу за образовањем, за достизањем Европе. Између осталог, култура је представљала и оружје у борби за сопствена права [...] нешто услед пресије аустријске власти [...], нешто услед бољих могућности школовања на западноевропским, највише на протестантским универзитетима, носиоци наше тадашње културе увидели су да је присуство толике руске стихије у језику непотребно. За својим народним језицима су, сем тога, све више ишли у то време и сами Руси, и Аустријанци, и Мађари, па је и угледање на таква европска струјања било од извесног значаја. У том смислу енергично су дизали свој глас и Захарија Орфелин и Доситеј Обрадовић и – касније – Вук Караџић [...] Развој се кретао у правцу нешто друкчијег језичког стања, ка језичком макаронизму, што је проузроковано још увек великим притиском руског језика, као и заблудом о томе да је језик, затечен у руским црквеним књигама, најбољи, прас-

њу рускословенског језика осетило се да он српској књижевности намеће претесан оквир. Тој књижевности је био потребан израз ближи матерњем српском говору, лакши за учење, језик којим би се писало без тешкоћа и који би читаоци разумели без напора”. Њега су „у српску књижевност увели писци световњаци” (Ивић 1998: 129, 131). То је пре свих био Захарија Орфелин који предговор свом „Славеносрпском магазину” 1768. пише тим језиком. Међутим, тек у последње две деценије 18. века овај идиом добија на замаху у најразличитијим публикацијама и делима многих аутора. Поред Орфелина („Искусни подрумар” 1783, „Должности подаников к њихову монарху” 1787; којем је славеносрпски, као и већини писаца тог периода, био један од могућих и доступних израза) то су, између осталих и Атанасије Стојковић („Кандор или откровеније египетских таин” 1800, „Аристид и Наталија” 1801; „Фисика” I-III 1801-1803), Никола Стаматовић („Славеносрпском роду и општеству” 1798) и др. И мада није био дугог века, овај идиом је временом еволуирао тако што је проценат и удео српских језичких црта растао што се „уклапа у једно шире збивање, у општи преображај српског књижевног језика. Настао у доба кад је рускословенски, заједно са руским, господарио у српској књижевности, славеносрпски је ишчезао онда кад је народни језик коначно и потпуно завладао” (Ивић 1998: 135).

П. Ивић у последње две деценије XVIII века у српској књижевности виду чак четири језика у „коезистенцији”: „црквенословенски, славеносрпски, народни и руски ‘историографски’ стил” уз напомену да овај последњи није у „активној употреби доживео смену столећа”, а да се црквенословенским „ван црквених књига и уџбеника за основне школе, ретко писало”.⁶ Тако Ивић издваја два идиома која су на књижевнојезичкој позорници остала као главни ривали: „славеносрпски и доситејевски народни” (Ивић 1988: 15). Овакву визуру књижевнојезичке сцене код Срба, али на самом почетку 19. века, има и Н. Толстој. Према њему, у

ловенски или прасрпски [...] српскохрватски књижевни језик за сто година прешао је пут који су неки други језици прелазили вековима [...] у једном је столећу сажео многе мукотрпне процесе – и савлађивање тешког црквеноезичког наслеђа, и дељење на ‘стилове’ [...] и стварање терминологије, и прибирање народне, незаписане књижевности, и много другога. Баш тај језички период, славеносрпски период, који је настао после руског и рускословенског, а потрајао до чистог српскохрватског, вреди најпажљивије проучавати.”

⁶ Трећи језички систем – „црквенословенски”, „на чијој се бази скоро читавог 18. века, као и раније, градио читав књижевно-језички систем”, скоро сасвим се повукао из употребе (Толстой 1981: 39), упореди напомену 72.

„конкуренцији” су остала два језичка типа: „средњи” стил (тј. славено-српски, према нашој уобичајеној терминологији) и „нижи стил” – „народна норма” (односно „доситејевски” тип књижевног језика или „доситејевски народни”, према Ивићевој терминологији).

Победу је на крају однео народни језик и народна норма „у Вуковом тумачењу” (Толстой 1981: 39). Под „доситејевским” типом језика треба подразумевати и појам који Ивић и Младеновић означавају и термином „народни језик”, а Ивић (1988: 15), често, и „доситејевски народни”, тј. језик којим су се служили многи српски писци у предвуковском периоду (крајем 18. и у првој половини 19. века) желићи тим називом да направи дистинкцију према концепту и термину „народни језик” у значењу – „вуковски народни језик”.

Сам Доситеј, који је био најкрупнија фигура међу српским писцима с краја 18. века и који не означава само зрелост српске књижевности већ и њену решеност да крене самосталним путем, њено окретање световној тематици, употреби језика који је близак народном и то у свим књижевним сферама и жанровима (Толстой 1998: 313). Доситејев литерарни опус није нити обиман нити жанровски разноврстан, поред оригиналних дела, у њега се укључују и његови преводи и компилације у које је значајно уткао сопствену стваралачку снагу, што је сасвим било у духу епохе. Активно стваралаштво Доситејево обухвата заправо кратак период од само шест година (1783-1789). Његов почетак обележава оригинално дело, аутобиографија „Живот и прикљученија Димитрија Обрадовича нареченаго у калуђерству Доситеја: њим истим списат и издат”. Први део је објављен у Лајпцигу 1783. заједно са чувеним програмским писмом „Љубезни Харалампие”, а године 1788. други, такође у Лајпцигу. У међувремену, између појављивања првог и другог дела ове његове аутобиографије, објављује и „Совјете здраваго разума” (Лајпциг 1784), а на крају, 1789. – „патриотско стихотворење” – „Песна о избављењу Србије” (Беч 1789). За српску културу значајне су басне које је издао у Лајпцигу 1784. г. под насловом „Езопове и прочих разних баснотворцев с различни језика на славеносрпски језик преведене сад први ред с нравоучителними полезними изјасненијама и настављенијама издате и српској јуности посвећене басне”. У последњој фази свог стварања (1793-1808) Доситеј публикује књиге и текстове који су његови преводи или компилације. У свим његовим делима, оригиналним и оним другим, јасно је изражена моралистичка, а делимично и етичко-филозофска или дидактичко-прагматичка усмереност, потчињена његовим „рационалистичко-педагошким становиштима” (Толстой

1989: 315), односно, у њима се огледа његова „наравоучителна рационалистичка филозофија” (Павић 1991: 166-179).

Међутим, специфичност, посебност и аутономан статус „доситејевског” језика у односу на славеносрпски не признају сви историчари (књижевног) језика мада је још Вук у својој *Писменици* (1814: 2-3) Доситеја оквалификовао као „првог списатеља српског” који је почео „прије 30 година просто српски писати и печатати, и друге учене Србље ободравати да и они њему последују”. Ирена Грицкат (1987: 111-113), међутим, која иначе истиче појмовно-терминолошку неуједначеност и збрку у дефинисању „славеносрпског” језика у лингвистичким расправама везаним за тај период историје српског књижевног језика, у вези са овим идиомом признаје да је у науци дошло до позитивне промене у његовој квалификацији у односу на раније уврежен став о њему и његовој вредности како је то „само *lingua nulla, ficta, ridicula*” (Копитар) или идиом „који је балансирао измађу црквенословенске и народне крајности на безброј начина” (Шафарик), или да је – „према Вуковој заједљивој формули – стваран по правилима баба-Смиљане”.⁷ Од шездесетих година 20. века тај језички период почиње подробније да се проучава и описује, и то „као историјска чињеница која је, у својем обличју, објашњива не само спољним неприликама или незрелашћу”. Дошло се до сазнања да се у том периоду наше језичке прошлости могу раздвојити ступњеви његовог развоја као и да је он био „филолошки гледајући, више србизиран, ‘српскији’, него што се пре о њему обично мислило”, а проучени су и ставови о том језику које су износили сами његови протагонисти, а што науци дотле није било познато. Уочени су, као што је већ речено, и извесни облици нормирања унутар „славеносрпске материје” али и све изразитија нормираност тог идиома „што се дубље залазило у деветнаести век”.

„Савремена наука назива овим именом [славеносрпским] углавном само језик (‘средњи тип’ књижевног језика) који се приметно после средине 18. в., а завршавао своје битисање у првим деценијама 19. века. Тако су ову одредницу употребљавали већ А. Белић и М. Стевановић, а коначно се она утврдила захваљујући радовима А. Младеновића. Истина, добар познавалац проблематике Н. Толстој говори о целој епохи више или мање русифицираног језика код Срба – са примесама црквенославизма – као о славеносрпској, предлажући да се појединачне етапе пре-

⁷ Квалификација да се у славеносрпском пише „по правилима баба-Смиљане” која се често приписује Вуку, заправо није Вукова. Њу је у свом залагању за рускословенски, а против славеносрпског, први употребио Павле Кенгелц 1811. г. у предговору свог „Јестествословија” (Ивић 1988: 15).

цизирају додацима уз тај назив. У крајњој линији, то је чак ствар усвојене конвенције”⁸ (Грицкат 1987: 112). Ипак, то није само проблем конвенције већ и концептуални проблем. А то значи – да ли је оно што се у Толстојевом поимању у српској лингвистици конвенционално схвата као славеносрпски идиом, довољно дистинктна категорија да би се могла сматрати фазом у књижевнојезичкој еволуцији српског литерарног језика или је то све једна величина у континууму који, у терминима српске лингвистике, представља „рускословенски” тип књижевног језика код Срба (са руском или српском основом). С друге стране, гледање на славеносрпски (у конвенционалној терминологији српске лингвистике) као на јединствени идиом, мање или више србизиран тип језика „који се приметно после средине 18. в., а завршавао своје битисање у првим деценијама 19. века”, а који тиме у себи нужно садржи и језички модел који смо дефинисали као „доситејевски” – не одговара фактима. Свесна чињеница да у предстандардном језичком изразу омеђеног периода функционише и идиом „који би проучаваоци већином посматрали као српски са нешто задржаних, готово искључиво лексичких, црквенославизама и русизама”, Ирена Грицкат (1987: 112) тај језички тип издваја дефинишући га као „нижи слој славеносрпског”: „под називом *славеносрпска епоха, нижи слој славеносрпског* подразумевамо шири распон, који поред правог славеносрпског језика (уколико се о таквом ‘правом’ језику може говорити), обухвата и језички израз који би проучаваоци већином посматрали као српски са нешто задржаних, готово искључиво лексичких, црквенославизама и русизама”.⁹ Тај идиом заслужује, сматра И. Грицкат, атрибут „нижег славеносрпског” јер се јавља у веома рас-

⁸ И Младеновић у свом раду „Славеносрпски језик у Вуково време” (1988: 119-120) прави дистинкцију између „раног славеносрпског језика” и језика који је био „народни у великој мери”, односно „славеносрпски јако србизиран” и којим су, према Младеновићу, писали „Е. Јанковић, Ј. Рајић, В. Ракић, Ст. Стратимировић, Д. Обрадовић и др.”. Тај језик је „учвршћивао своју употребу и развијао се тако да је његова властита србизација постала *процес* који се временом све више појачавао а завршио негде 20-40-их година 20. века”. Очигледно је да је у српској лингвистици постепено долазило до кристализације терминологије и прецизнијег именовања тог типа језика те Младеновић у својим каснијим радовима овај идиом не назива више славеносрпским већ „народним”. Упореди, такође, и напомену 54.

⁹ Инерцију и увреженост схватања да се у српској књижевнојезичкој пракси с краја 18. и с почетка 19. века све што није вуковски језик, а јесте „језик близак народном, а негде и чист народни” ставља у исту раван и подводи под исти појам и термин „славеносрпски” налазимо и у приручнику „Кратка историја српског књижевног језика” Александра Милановића (Милановић 2004: 113-114).

прострањеној поучној и забавној литератури и периодици, која је разнолика и по ауторима и по језичким манифестацијама. То нису дела „тадашњих познатијих писаца, чија су имена трајно сачувана, твораца запажених уметничких и других дела, принципијелно значајних” већ је то непретенциозна публицистичка литература.

Свакако да би требало подробније проучити језички израз свих жанрова тог периода, „високих” и „ниских”, али „језички израз који би проучаваоци већином посматрали као српски са нешто задржаних, готово искључиво лексичких, црквенославизама и русизама” одлика је језика којим се у српској књижевности доследно служио Доситеј (у 18. веку, пре Доситеја, и Орфелин и Рајић, додуше спорадично, у неким својим делима и др., али и Венцловић у својим проповедима) и читава плејада аутора у првој половини 19. века (ту убрајам, пре свега, Јована Хаџића и Јована Стерију Поповића, између осталих), а не само језика „нижих” жанровских литерарних категорија. Такав језик П. Ивић је с правом назвао „доситејевским”: „Очигледно је да постоји битна разлика између славеносрпског и Доситејевог језика. Први је заиста мешовит језик, у којем се такозвани славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре, па и у фонетици и морфологији, док је други у начелу народни језик допуњен славенизмима у горњем лексичком слоју, дакле тамо где се није могло без њих” (Ивић: 1990: 7).

И А. Младеновић Доситејев језик не сматра славеносрпским. Доситеј се, према Младеновићу (1990: 50), супротстављао „општој књижевнојезичкој употреби славенског (рускословенског) језика код Срба” залажући се за „српски, прости, општи, општенародни језик/дијалекат” у функцији књижевног језика и не тражећи никакво „средње решење” у виду тзв. „средњег стила” – типа језика „између славенског и простог народног”, дакле – „србизираниог славенског,” а то значи – у виду славеносрпског: „Славенском језику, дакле, Д. Обрадовић супротставља народни језик Срба, и за њега се заузима, и њим пише или се труди да то чини онолико колико зна и уме”. Иако је Младеновић у свом раду из 1988. Доситејев језик називао „славеносрпским јако србизираним” он је и тада правио дистинкцију између „раног славеносрпског језика” и језика који је био „народни у великој мери” и којим су, према Младеновићу, писали „Е. Јанковић, Ј. Рајић, В. Ракић, Ст. Стратимировић, Д. Обрадовић и др.”. Тај језик је „учвршћивао своју употребу и развијао се тако да је његова властита србизација постала процес који се временом све више појачавао а завршио негде 20–40-их година 19. века [...] За нас је данас очита разлика између појединих дѣла писаних више србизираним

(народним) и мање србизираним славеносрпским језиком, али тада ова два типа језика нису била у међусобном конкурентском односу већ су се схватала, заједно у опозицији према рускословенском (славенском), као један књижевни језик, истина неуједначен, који припада Србима” (Младеновић 1988: 119-120).

Неколико деценија је потрајало рвање вуковског књижевног језика са доситејевским, који је имао превагу, да би после 1847. наступио нагли и неопозиви преокрет (Ивић 1990: 12) у корист, наравно, вуковског.

ЛИТЕРАТУРА

Бошков, Мирјана (1973). *Руска штампана књига у нашем XVIII веку*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. XVI/2: 527-567.

Бугарски, Ранко (1996). *Језик у друштву*. Београд: Чигоја – XX век.

Грицкат, Ирена (1966). *У чему је значај и какве су специфичности славеносрпског периода у развоју српскохрватског језика*. Зборник за филологију и лингвистику Матице српске. IX: 61-66.

Грицкат, Ирена (1969). *Језик књижевности и књижевни језик – на основу српског писаног наслеђа из историјских епоха*. Јужнословенски филолог. XXVIII/1-2: 1-34.

Грицкат, Ирена (1987). *Још нека питања у вези са славеносрпском епохом*. Јужнословенски филолог. XLIII: 111-135.

Ивић, Павле (1988). *Вук Караџић и књижевни језик код Срба*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 17/1: 13-21.

Ивић, Павле (1990). *Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 19/2: 5-14.

Ивић, Павле (1994). *Смисао збивања у историји књижевног језика код Срба*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду. XXIII: 15-30.

Ивић, Павле (1998). *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Kretschmer, Anna (1988). *Српски књижевни језик у деценијама пре Вука (Језичка анализа славеносрпских текстова: проблеми и могућности)*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 17/2: 139-149.

Kretschmer, Anna (1990). *Схватања Доситеја Обрадовића о књижевном језику (Теорија и пракса језичке употребе код Словена у 18. веку)*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 19/2: 61-68.

Кречмер, Ана (1990). *Неколико напомена поводом 30-годишњег јубилеја истраживања славеносрпског доба*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XXXIII: 221-231.

Kretschmer, Anna (1996). *О феномену тзв. Pax Slavia Orthodoxa у контексту историје словенских стандардних језика*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 25/2: 31-41.

Кречмер, Ана (1997). *1847. и језичка реформа Вука Караџића*. Зборник Матице српске за књижевност и језик. XLV/1-3: 117-121.

Кречмер, Ана (2000). *О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (Размишљање о словенској стандардизацији)*. Јужнословенски филолог. LVI/1-2: 543-559.

Kretschmer, Anna (2002). *Вочи стандардизације српског језика*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 30/1: 11-19.

Милановић, Александар (2004). *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Младеновић, Александар (1969). *Однос између домаћих и рускословенских елемената у књижевном језику код Срба пре његове вуковске стандардизације*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XII: 43-51.

Младеновић, Александар (1973). *Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века. Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави (1973)*. Филозофски факултет у Новом Саду. 39-53.

Младеновић, Александар (1978). *О неким питањима и особинама славеносрпског типа књижевног језика*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XX/1: 93-112.

Младеновић, Александар (1981). *Напомене у вези са схватањима о књижевном језику код Срба у XVIII и у првим деценијама XIX века*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XXIV/1: 89-92.

Младеновић, Александар (1988). *Славеносрпски језик у Вуково време*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 17/2: 119-125.

Младеновић, Александар (1989). *Славеносрпски језик. Студије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Младеновић, Александар (1990). *Доситејеви називи за српски језик*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 19/2: 45-51.

Павић, Милорад (1991). *Историја српске књижевности*. Барок. Београд: Досије – Научна књига.

Павић, Милорад (1991). *Историја српске књижевности. Предромантизам*. Београд: Досије – Научна књига.

Picchio, Riccardo (1998). *Open questions in the study of the „Orthodox Slavic” and „Roman Slavic” variants of Slavic culture. Contributi Italiani al XII Congresso Internazionale degli Slavisti. Napoli: Associazione Italiana degli Slavisti. 1-23.*

Pikkio, Rikkardo (2003). *Slavia orthodoxa. Литература и језик*. Москва: Знак.

Поповић, Љубомир (1996). *„Два идеолошка приступа понарађивању (вернакуларизацији) српског књижевног језика крајем осамнаестог и у првој половини деветнаестог века”*. Књижевност и језик. XLIV, 3-4: 10-128.

Поповић, Љубомир (2004). *„Формирање националног стандардног језика и национална идеологија (на примеру формирања српског и хрватског стандардног језика)”*. Књижевност и језик. LI, 3-4: 315-328.

Радовановић, Милорад (1986). *Социолингвистика*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дневник.

Радовановић, Милорад (2007). *„Поводом Стерије: Оглед о књижевном језику”*. Јован Стерија Поповић 1806–1856–2006. Научни скупови САНУ. Књ. CXVII. Одељење језика и књижевности, књ. 17: 451-460.

Скерлић, Јован (1967). *Историја нове српске књижевности*. Београд: Просвета.
Суботић, Љиљана (2003). *Критички приступ проучавању историје (српског) књижевног језика*. Српски језик. 8/1-2: 99-110.

Суботић, Љиљана (2004). *Из историје књижевног језика: „питање језика”*. У Предавања из историје језика. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику. 145-191.

Толстой, Никита Ильич (1981). *Конкуренција и коегзистенција норми у књижевном језику XVIII века код Срба*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 10/1: 33-40.

Толстой, Н. И. (1998). *Славянская литературно-языковая ситуация. Избранные труды. Том II*. Москва: „Языки русской культуры”.

Унбегаун, Борис (1995). *Почеци књижевног језика код Срба*. Београд-Нови Сад: Вукова задужбина-Матица српска-Орфелин.

Ljiljana SUBOTIĆ

PRE-STANDARD AND THE PERIOD OF LANGUAGE STANDARDIZATION (WITH THE OVERVIEW ON THE SERBIAN LANGUAGE SITUATION)

Summary

In this paper the question of language standardization as a part of language planning is concerned. The sociolinguistic problems of the 18 th and the 19 th century Serbian literary language development are reflected in the solutions created by individual authors. Diglossia, being a general diagnostics of the literary situation amongst Slavs from the early beginning of their literacy, in the Slavia Orthodoxa part of the Slavs as well as in the Serbian situation, had a character of the so called homogeneous diglossia in which the Church Slavonic literary language through its regional literary types was the superposed idiom. In each diglossia situation two language variants usually co-exist: the so called upper one and the lower one, each with its own specialized functions. In each diglossic language society a strong wish toward national standard language as the attributive of national sovereignty could be born. One of the strongest sociolinguistic functions of a standard language is the unifying function. Thus, a standard language is the unifying factor amongst people speaking different dialects. The language planning activities usually mean a choice between upper and lower language variety, but sometimes the middle one could be chosen as well. In Serbian linguistic situation the final choice was a vernacular, the so called Vukovian type of the Serbian literary language.

